

KRAJOBRAZ HISTORYCZNY

Układ przestrzenny wyróżniany na podstawie charakterystyki dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego określonej epoki historycznej lub sekwencji tych epok.

Elementy naturalne i kulturowe krajobrazu podlegają wielokierunkowym zmianom, które uwidaczniają się bardziej z perspektywy czasu. Tworzące dany krajobraz układy takie jak masywy górskie, doliny i rzeki, ludzkie osady i wytwory mają swoją historię, piętrzą się, spłaszczają, przesuwiają, niszczą i znikają. Zarówno periodyzacje powoływane przez nauki o ziemi, jak i nauki humanistyczne przyporządkowują krajobrazy do miejsc i określonych dla nich punktów w czasie. Natomiast dziedziny poznania odstawiają kolejne czasowe warstwy krajobrazu, np. paleoklimatyczne i archeologiczne badają krajobraz historyczny sprzed wielu tysięcy lat, podczas gdy historia, etnografia czy socjologia uchwytyją jego charakter w perspektywach paru tysięcy, setek i dziesiątek lat.

Dynamikę przemian krajobrazu kulturowego determinują czynniki geograficzne, biologiczne i psychologiczne, gospodarczo-kulturalne oraz polityczne i militarne. Wpływają one na rozmieszczenie, rozwój i zmiany ludzkich systemów kulturowych, np. przez kataklizmy. Czynniki te wiążą się ze zdolnościami przystosowawczymi czy specyfiką demograficzną społeczności, ale również determinują kwestie gospodarki oraz techniki, które w konsekwencji organizują przestrzeń i krajobraz danego miejsca oraz okresu, np. kręgi kamienne, wiatraki młynarskie, kominy fabryczne czy forty lub umocnienia obronne.

Krajobraz historyczny można interpretować stosując klucz porządku horyzontalnego i wertykalnego. Geografia określa jego zasięg przestrzenny i pełnione funkcje, np. środowisk pracy i wytwórstwa, mieszkania, kultu itd. Z kolei archeologia i geologia docierają do kolejnych, kładących się na sobie warstw krajobrazów historycznych, które w wyniku sukcesji przeminęły, chociaż zachowały pewną swoistość, pozwalającą je od siebie rozróżnić, np. ślady kilku następujących po sobie osad lub kultur. Zdarza się również i tak, że upływ czasu wpływa na zmianę krajobrazu, a jednocześnie inkorporację elementów jego wcześniejszych wariantów. Można wówczas mówić o wielowarstwowym charakterze krajobrazu, którego warstwy na siebie nachodzą, a tym samym zamazują, dlatego stosowne jest mówienie o nim, jako palimpseście.

Krajobraz historyczny należy powiązać z kategoriami takimi jak *genius loci* oraz auratyczność (Benjamin), które ze względu na jakości materialne, społeczne, kulturowe i estetyczne sprawiają, że krajobraz zyskuje wymiar emotywny, a nawet sakralny. Jako taki stanowi ramę dla różnorodnych praktyk społecznych, jest przeżywany i bierze udział w procesach ucieleśniania wiedzy. Może podlegać zarazem oddaleniu i abstrahowaniu w procesach semiotyzacji, gdy podnosi się go do rangi znaku.

Krajobraz historyczny w różnym stopniu oddaje aurę swojego czasu, dlatego można mówić o hierarchii takich krajobrazów i działaniach, nierzadko zinstytucjonalizowanych w formie aktów prawnych (np. Europejska Konwencja Krajobrazowa) i programów (np. brytyjski

Historic Landscape Characterisation), zmierzających do chronienia ich oryginalnego kształtu, poprzez zachowywanie, konserwację i restaurację.

Krajobraz historyczny jest elementem dziedzictwa kulturowego. Jako taki stanowi ważny układ odniesienia dla wielu, nierzadko skonfliktowanych ze sobą grup i społeczności. Pamięć społeczna wiąże się tożsamością, wpływa bowiem, ale i jest skutkiem przynależności do określonych grup – lokalnych, językowych, religijnych, narodowych itd. Budowanie tożsamości opartej na relacji do krajobrazu pociąga za sobą decyzje o ochronie lub próby rekonstruowania jednych aspektów krajobrazu historycznego kosztem innych, mniej wygodnych dla określonej koncepcji tożsamościowej. Krajobrazy historyczne wzmacniają poczucie przynależności grupowej, dumy lub krzywdy i stanowią ramę odniesienia dla aktualnych oraz przyszłych działań politycznych (konflikt Greków i Macedończyków o dziedzictwo Macedonii). Krajobrazy odnoszące się do wytwarzania poczucia tożsamości Pierre Nora nazywa miejscami pamięci, chociaż te nie zawsze są konkretnymi miejscami fizycznymi. Podobną intuicję, chociaż w odniesieniu do konkretnych przestrzeni materialnych oddaje natomiast termin *mnemotopos* Maurice Halbwachsa.

Krajobraz historyczny podlega wartościowaniu ze względu na aspekt estetyczny. Wpływa on na waloryzowanie i hierarchizowanie krajobrazów, porównywanie, zrywanie lub przywoływanie dawnych tendencji, np. neoklasycyzm czy neogotyki. Przy ocenie, estetyczne walory krajobrazu historycznego wchodzą w relację z kwestiami etycznymi. Piękno lub oryginalność może mieć znaczenie drugorzędne wobec charakteru aktu fundacyjnego, np. przemocy wobec jakiejś grupy etnicznej czy krytyki postrzegania, które zawsze jest uhistorycznione i związane z politycznością, np. z ideologią imperialną. Estetyka brzydoty, mizerności lub okazałych ruin może wspierać poczucie lokalności i patriotyzmu, wyobrażenia o krzywdzie i trudnej drodze do sukcesu, dawnej wielkości i nadziei na wspaniałą przyszłość. Krajobraz historyczny może wchodzić w związki z historią alternatywną i fikcjonalnością. Krajobrazy historyczne Nowej Zelandii czy Tunezji, jako kulturowe odległe i nieznanne, były wykorzystywane w produkcjach filmowych jak *Władca Pierścieni* oraz *Gwiezdne Wojny* jako scenograficzne ramy uprawdopodobniające opowiadane historie.

[Ł.P.]

Literatura:

Assmann, Jan. *Pamięć kulturowa: pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.

Bender, Barbara. *Odrzucając zachodnie spojrzenie: kreślenie map światów alternatywnych. W Krajobrazy. Antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2014.

Chmielewski, Tadeusz J., Myga-Piątek, Urszula, Solon, Jerzy. „Typologia aktualnych krajobrazów Polski”. *Przegląd Geograficzny* 87:3 (2015): 377–408.

- Claval, Paul. *Przemiany koncepcji dziedzictwa kulturowego i krajobrazu*, tłum. P. Jakubczyk. W: *Krajobrazy. Antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2014.
- Frydryczak, Beata. *Krajobraz*. W *Modi memorandi: leksykon kultury pamięci*, red. Magdalena Saryusz-Wolska i Robert Traba. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.
- Ingold, Timothy, *Czasowość krajobrazu*, tłum. B. Frydryczak. W: *Krajobrazy. Antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2014.
- Kolen, Jan, Renes Hans, Hermans Rita. *Landscape biographies: geographical, historical and archaeological perspectives on the production and transmission of landscapes*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015.
- Mitchell, William J.T. *Krajobraz imperialny*, tłum. D. Stadnik. W *Krajobrazy. Antologia tekstów*, red. Beata Frydryczak i Dorota Angutek. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2014.
- Myga-Piątek Urszula. *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*. W *Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu*, red. Adolf Szponar, Sylwia Horska-Schwarz. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2005.
- Vincenz, Stanisław. *Krajobraz jako tło dziejów*. W *Po stronie pamięci*. Paryż – Kraków: Instytut Książki, 2016.
- Yao Yifeng. *Nanjing: Historical Landscape and Its Planning from Geographical Perspective*. Singapore: Springer Singapore, 2016.